

Спогади про Здолбунів

Після довгих вагань, я вирішив, що ці спогади напишу. Цьому посприяло головню те, що мені дуже подобаються спогади в різних хроніках волинських сіл, зокрема Гульчі, Боратина та багатьох інших. На жаль, здолбунівчани надто мало публікують свої спогади про це, на мій погляд, дуже гарне місто. Час від часу напише до «Zpravodaje» статтю про Здолбунів пані Анна Мартішова, а більше, напевно, ніхто. І це при тому, що у Здолбуніві налічувалось понад 1100 чехів. Можливо, причина такої малої активності в тому, що попри численну свою міську громаду, чехи, які жили у Здолбуніві поруч з українцями, поляками, росіянами, юдеями та німцями, не були настільки згуртованими, як в селах, де мешкали часто лише чехи. Мої спогади про Здолбунів матимуть одну ваду. Оскільки мені 73 роки, я на ці спогади дуже молодий. Коли в лютому 1947 року від'їздив зі Здолбунова до Чехословаччини, мав всього 12 років. Тому мої спогади не можуть бути вичерпними.

Народився я в Уїздцях, але через два місяці по тому батьки переїхали в Степань. А згодом, коли батько захворів, переселились у Здолбунів, до маминих батьків - Канських. Мешкав я в Здолбуніві весь час від трьох до дванадцяти років. Як уже згадував, Здолбунів був вельми гарним містом. Окрім Рівного, Гульчі, Квасилова та Янової Долини, я інші місця не відвідав. Здолбунів був для мене центром світу. Мешкали ми в будинку дідуса по вул. Короткій-під № 4. За високим мурованим парканом розміщувались від 1939 року радянський НКВС, від 1941-го - німецьке гестапо, від 1944-го року знову НКВС, а з самого початку до 1939 року там мешкала бага-

ція. Залізниця від нього веде на північ - до Рівного, на південний схід - до Шепетівки і на південний захід - до Дубно. У Здолбуніві велике депо, там працював ковалем мій дід Канскі, звідти ж пішов в армію Свободи майбутній танкіст Владімір Палічка. Тут також є велика станція для формування залізничних потягів з великою кількістю колій. Про все пишу, що велике. Бо описую все ще поглядом дванадцятирічної дитини. Коли приїхав у Здолбунів через п'ятдесят років, у 1997-му, то мене здивувало, що все пам'ятаю значно більшим. Скажімо, паркан навколо цементного заводу з цементної цегли запам'ятав дуже високим, а тепер здивувався, що це не зов-

Один з цих братів був легіонером і в 1917 році став співзасновником першої приватної чеської школи у Здолбуніві. Крейду на цементний завод возила нескінченна череди фурманів кінними возами з Крейдяної (також Білої) гори повз млин Світка та Старомильський став через довгий ряд залізничних колій. Коли німці в 1941 році окупували місто, вони за досить короткий проміжок часу побудували з Білої гори до цементного заводу підвісну канатну дорогу, фурмани ж залишились без роботи. У 1930 році чехи збудували у Здолбуніві двоповерхову чеську школу. Це була найгарніша школа в місті. У школі були велика зала для занять фізкультурою та подіум, що давало змогу грати там театральні вистави. Німці в школі влаштували казарму. Також в Здолбуніві діяли польська, українська і нібито, колись, єврейська школи. Пам'ятаю також, де стояла синагога. Її німці в 1942 році підірвали. Важливим місцем для Здолбунова був базар. Зокрема в той час, який пам'ятаю я. Після 1939 року, коли перший раз прийшли совети, дуже швидко зникли майже всі магазини, а було їх при польській владі багато. Більшість необхідного купували на базарі, і

Позаду - цементний завод, збудований у 1884 році братами Єлінковими. Перед ним ліворуч католицький костел із ще не збудованим шпилем. Праворуч - православна церква Пресвятої Богородиці. Приблизно 1921 рік.

больший стадіон. Навколо футбольного поля була бігова доріжка та всі сектори для легкоатлетичних дисциплін. Стадіон також мав велику трибуну під стріхою, розташовану на південь від футбольного поля. Захист від сонця. Не знаю, хто той стадіон побудував, думаю - цементний завод або залізниця. Можливо, разом. Такого стадіону не було навіть в Дечині в 1950-х роках, коли я навчався там у будівельному технікумі. Пригадую також, що ще один здолбунівський базар діяв поблизу переходу через залізничні колії, в кінці вулиці Гандлової (І. Мазени). На цьому базарі я вперше, а згодом ще декілька разів бачив пові-

хоча цього року доживає до чудового життєвого ювілею, та дякуючи Антоніну Блажкові, згадаємо тут хоча би більшість ремісників і торгівців: цементний завод - Єлінеки; млин - Світкови; ливарний цех - Востри та Страка; продаж сільськогосподарських машин - Рудолф Йосеф; продаж вугілля та дерева - Крейчікови; господарські машини - Поспішлови; будівельні матеріали - Вацлав Новотни; кравці та кравчині - Візек, Візкова, Суслінови, Шмід Ян, Глайх, Кржіжкови, Голакова, Блажкови, Валтови, Улріхови, Іванск, Павлікова; ковалі - Візек, Кралічек, Власак, Кубелка, Новотни; різництва та ковбасні - Капешови, Білкови, Отмарови,

і розділене плотом з православним кладовищем. Зростання села Здобичів, яке ще в 1889 році не мало навіть церкви, до нинішнього міста з понад 31000 жителів посприяли значною мірою й чехи. Вони на Волинь почали переселятися в 1870 році.

У 1873 році через Здолбунів проклали залізницю Київ-Брест Литовський. На той час у Здолбуніві налічувалось всього 170 будинків. У 1873-му брати Єлінеки побудували там цементний завод і вже у 1903 році (рік народження моєї бабусі) Здолбунів згадується як містечко. Поблизу залізничного вокзалу у 1910 році звели церкву Святої Катерини. Тоді Здолбунів мав уже 10000 жи-

та німецька родина Гохманів, у яких був продовольчий магазин. Навпроти, через вулицю, була криниця з помпою, з якої брали воду всі сусіди з вулиці. За криницею ріс сад Візеків. Наступними сусідами були Косінови та Яромейчуки (залишилися в Здолбуніві), а за великою стіною, де було підприємство з виготовлення виробів з цементу, родина Долежалів. Зі Зденеком Долежалом ми часто гралися на їхньому великому дворі. Зденек Долежал - єдиний здолбунівчанин, з яким ми постійно зустрічаємось. Дійсно, може сказати, що він є мій СТАРИЙ ТОВАРИШ. Товаришуємо вже сімдесят років. Майже в кінці вулиці Короткої було різництво Капешових. Туди я ходив гратися з їхньою тріохом молодшою від мене дочкою. Але найбільше мені подобалося, що в них я міг переглядати часописи з Чехії, яких вони мали багато.

Але повернуся до опису Здолбунова. На схід від Здолбунова протікала через великий Старомильський ставок річка Устя (колись Усає). На північ від Здолбунова тече менша річечка, швидше потічок, Швідівка (за іншими джерелами Мстя). Протікає також через великий ставок, де при Польщі був прекрасний пляж, з якого я пам'ятаю лише напіврозбиті кабінки для переодягання, по яких ще в 1946 році можна було бачити, наскільки вони були гарними. Швідівка, витікаючи зі ставка, протікала під дорогою, що вела до Квасилова та Рівного, і вливалася в Устю, яка текла далі і за Оржевом вливалася в річку Горинь. Довжина Усті 65 кілометрів. Здолбунів - це вузлова залізнична стан-

сім так. Станцину будували пам'ятаю ту, першу, збудовану ще за царя. Її розбомбили 30 квітня 1944-го під час найбільшого авіаційного нальоту. Таких нальотів після відступу німців було ще багато, але той був найбільшим. Як мені розповідала моя тітонька Маріє Горска, полонені німці, які будували поселення Новоздолбунів, збудували також новий вокзал. Мені більше подобався той, старий. Через багато колій для формування залізничних потягів вів перекидний місток, по якому ходили на другий бік, скажімо, на вокзал або до православної церкви Святої Катерини, спорудженої у 1910 році. Церкву Пресвятої Богородиці, яка стояла в центрі міста, зруйнували совети в 1950-х роках. Нині там знову храм будується. На місці старої церкви сьогодні стоїть Будинок культури цементників. У поселенні Новоздолбунів недавно побудували храм Івана Богослова. Старий цементний завод вже давно не працює. Новий цементний завод побудували аж біля Квасилова. На північ від зруйнованої церкви є гарний парк, а біля нього стадіон. Через дорогу від Долежалових був і нині стоїть католицький костел. Він збудований з цементної цегли, яку виготовляла фірма родини Долежалів. Десь від 1948 по 1989 роки костел використовували в якості складського приміщення та меблевого магазину. Зараз він знову освячений і використовується за призначенням. Головним промисловим підприємством Здолбунова, після залізниці, був цементний завод, який збудували в 1883 році чехи, брати Єлінеки.

Так було практично до нашого від'їзду в 1947 році. Селяни з навколишніх сіл привозили на базар те, що їм дозволяли совети, пізніше німці, а згодом знову совети. Але на базарі не продавали лише продукти, птицю й худобу. Хтось купував щось з одягу, взуття, різні меблі, загалом все, без чого міг обійтись. Або потрібні були гроші - приніс, продав чи виміняв. Чехи там теж багато продавали перед від'їздом до Чехословаччини.

Згадую, як десь в 1946 році пішов з мамою на базар. Попросив у неї один карбованець на цукерки. Не пам'ятаю, скільки тих цукерок за той карбованець мало бути. Мама мені його дала, і я пішов ті солодощі шукати. Дорогою зупинився біля рулетки. Дивився, як там ставлять на різні числа і часом хтось виграв п'ятикратно розміру своєї ставки. Вирішив і собі спробувати: коли програю, то втрачу кілька цукерок, але як виграю, то матиму п'ять карбованців! Зробив ставку - і виграв. Уже захопила якась гендлярська гарячка, і тих п'ять карбованців я поставив на те ж саме число! І знову виграв! Тепер вже мав двадцять п'ять карбованців! Більше з собою не мала навіть мама. Гроші пекли мені руки. Але не надовго. Поставив я знову все на те ж саме число. І, звісно ж, програв! Це було нещастя. Я програв не один карбованець. Я програв двадцять п'ять карбованців! Ці мої ставки мене провалили. Вже ніколи більше я не мав бажання на щось ставити.

Та повернусь знову до спогадів про місто. Здолбунів мав на той час гарний фут-

больний клуб. Вішали їх на стіні, а пізніше й совети. Німці, в основному, вішали партизанів, а совети - бандерівців. Було всього стільки, що ми аж якось закрубили. Пам'ятаю, що під час великої перерви ходили на це видовище з недалеко розташованої чеської школи. Під час війни ми часто бачили мертвих людей, хоч безпосередньо в самому Здолбуніві не було боїв. Те, що ми були від того якимись загрубленими, нечутливими, я зрозумів, коли телебачення показувало прямі передачі боїв у югославському Сараєво. Там стріляли, а діти гралися на вулиці. Тоді я усвідомив, що власне й сам це пережив, але забув. Сьогодні я б не зміг іти та дивитися. А тоді в мені не було ніякого страху. Наприклад, коли з в'язниці, розташованої поруч з нашим будинком під кабінетом НКВС, вибіг в'язень і рушив вниз, у напрямку Кашперових, ми гралися прямо на вулиці. З будинку НКВС вибіг офіцер і закричав: «Стої! Буду стрелять!» Утікач не зупинився, і офіцер з першого пострілу попав у нього. Стріляв на вулиці, де було повно дітей. Тепер цей базар совети перемістили за стадіон, до Богдашівської (8 Березня) вулиці. Здається, там при поляках був базар для худоби. Поблизу розташовувалась також бойня.

У Здолбуніві була лікарня і, звичайно ж, декілька приватних лікарів. Свої майстерні тут мали, напевно, всі ремесла. Більшість ремісників були чехами. Також чехи мали багато магазинів. Точно, я всіх не згадаю, та навіть особисто не знав усіх цих людей. Але завдяки Анні Мартішовій, яка має дивовижну пам'ять,

Кетнерові, Швіцові, Прохазкові, Фіндейсові, Якубцові, Ржегоункові; шевці - Тиркови, Шмід Вацлав, Бржечкови, Востровец, Дедера; пекарі - Мазанкови, Прохазкови, Громихови, Йетц; кондитерські - Мазанкови, Кашпарові, Ейхлерові, Ячкови, Барові, Масопустові, Шмідові, Харватові; ресторани - Лудвікови, Прохазкови, Плугаржові; великі магазини - Кголови; столярна майстерня - Масопустові; перукарня - Мазанек; лікар - доктор Крамскі; металургійне виробництво - Глайхові; продукти - Умлауф, Голи, Блажкови, Пілни, Новотні, Харватові; фотоательє - Кашпар, Вернер; зубний лікар - Троянова; магазин косметики - Вацлав Ячек; магазин одягу - Теофіл Ячек; токарні роботи по дереву - Форманек; виробництво цементних виробів - Долежалові; садівництво - Гроуда, Комняцкі; акушерка - Йосефа Блажкова. Звісно, що все це було до 1939 року, до приходу советів.

Здолбунів цілком офіційно був розділений на чотири частини: Центр міста, За колією, Віли, де вулиці не мали назви, а лише номери, Вигін, де будується нове місто, за будова якого ще не закінчена. Нині є ще одна частина, невідоме для нас поселення, Новоздолбунів. Стоїть у напрямку на Богдашів. Там проходить нова дорога на Рівне. Праворуч від старої дороги в напрямку на Здовбицю та Гульчу в кінці міста розташоване колишнє католицьке (польське) кладовище. Нині там є багато перепоховань в старі польські могили, на яких де-не-де є православні хрести та червоні зірки. Ще одне католицьке кладовище є в кінці Вигону

те, але наскільки воно розвивалося після 1920 року, коли Західна Волинь відійшла до Польщі. Здолбунів став повітовим (районним) містом Волинського воєводства й інтенсивно розвивався допоки не прийшли совети.

Згадав ще одну цікавинку. Цементний завод у Здолбуніві був доволі великим. Мешкали ми від нього десь за сто метрів, але не пригадую, щоб там колись падала зола чи пил, як я це спостерігав пізніше навколо цементних заводів в Чехії. Це для мене залишається загадкою. У 1941-1944 роках місто перебувало під окупацією німецьких військ. Другого лютого 1944-го його без бою звільнила Червона армія. І невдовзі усі чехи, які здатні були тримати зброю, пішли до війська. В чеську армію. Після закінчення війни з'явилась велика надія, що чехи зможуть повернутися на батьківщину своїх предків. У 1947 році це нарешті стало дійсністю. Зовсім мало чехів з різних причин залишаються на Волині. Здіймаю погляд на небеса, в оту нескінченність, та дякую мамі, що привезла мене до Чехії. Батька ми залишили на Волині. Він помер ще перед війною, у 1938 році. Дідусь Канскі відійшов у заслуги в 1944 році. Через п'ятдесят літ я не знайшов їх могил... Здолбунів згадую з радістю - там промайнуло моє дитинство. Але я незмірно радий, що я в Чехії.

**Згадував
Мірослав КРУШНА
(матеріал було
опубліковано в №№ 5 та 6
часопису «Zpravodaj»
за 2008 рік).**

**Переклав з чеської
В'ячеслав ШЛЯХОВИЙ.**